

Βασίλειος Π. Βερτουδάκης

Φιλολογία και ιδεολογία.

Το ζήτημα της μετάφρασης της αρχαίας
ελληνικής γραμματείας στη νεότερη Ελλάδα
έως και τη δεκαετία του 1930

Το 1559 άρχισε να δημοσιεύεται στο Παρίσι η περίφημη μετάφραση των *Βίων* του Πλουτάρχου από τον Jacques Amyot. Η μετάφραση καμωμένη σε έξοχο ύφος θεωρείται σταθμός στην ιστορία όχι μόνο των γαλλικών αλλά και των ευρωπαϊκών γραμμάτων. Ο Montaigne έλεγε ότι δεν την αποχωρίστηκε σε όλη την υπόλοιπη ζωή του. Τη μετάφραση του Amyot απέδωσε στα αγγλικά ο Thomas North, έργο που επηρέασε καθοριστικά τον Σαίξπηρ. *Κοριολανός, Αντώνιος και Κλεοπάτρα, Ιούλιος Καίσαρ* είναι δράματα που προέκυψαν από την ανάγνωση αυτή του μεγάλου Βάρδου. Για τον Γκαίτε επίσης ο Πλούταρχος του Amyot ήταν αγαπημένο ανάγνωσμα στη Βιβλιοθήκη της Βαϊμάρης.

Τα μεγάλα βιβλία, όπως λέει ο Milton, είναι το αίμα που κρατά στη ζωή τις μεγαλοφυΐες. Με τις μεταφράσεις, η δύναμη αυτού του αίματος μπορεί να μεταγγιστεί σε άλλα πνεύματα, και να κάνει μερικά από αυτά εξίσου μεγάλα ή ακόμη μεγαλύτερα.

Έτσι τελειώνει ο Gilbert Highet το κεφάλαιο για τη σημασία των μεταφράσεων κατά την Αναγέννηση στο βιβλίο του *Η κλασική παράδοση*.¹

Είναι γνωστό ότι η ελληνική γλώσσα είχε περιπέσει εν πολλοίς σε λήθη κατά τους αιώνες του δυτικού μεσαίωνα – με λιγοστές εξαιρέσεις.² Η έλευση του αναγεννησιακού ουμανισμού σήμανε την επιστροφή των ελληνικών στη Δύση και κινητοποίησε ένα μεγάλο κύμα μεταφράσεων των Ελλήνων συγγραφέων, αρχικά στα λατινικά και κατόπιν στις εθνικές γλώσσες των ευρωπαϊκών λαών,

1. Highet (1988) 196.

2. Βλ. Saladin (2020) 50-71. Πβ. Καραντζόλα (2001).

κυρίως στα γαλλικά, ιταλικά, ισπανικά, αγγλικά και αργότερα στα γερμανικά.³

Μια ανάλογη κίνηση απόδοσης της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας στη συγκαιρινή μορφή ομιλουμένης γλώσσας των νεοτέρων Ελλήνων δεν συνέβη. Στην Ανατολή δεν υπήρξε ποτέ μια ρήξη στη συνέχεια της ελληνικής γλώσσας. Κατά τη γνώμη μου θα μπορούσε κανείς να επικαλεστεί τη γνωστή θεωρία του Erwin Panofsky μετατοπίζοντάς την από την τέχνη στη γλώσσα. Κατά Panofsky η θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στους κλασικισμούς του Μεσαίωνα και στον Ουμανισμό της Αναγέννησης είναι η συνείδηση της απόστασης.⁴ Στην Ανατολή η συνείδηση κοινής γλώσσας με τους αρχαίους Έλληνες που είχε επιβάλει ο κυρίαρχος γλωσσικός και φιλολογικός αττικισμός των Βυζαντινών⁵ συνεχίστηκε και στους μεταβυζαντινούς χρόνους. Αυτή η αναγκαία απόσταση δεν προέκυψε!

Αξίζει να δούμε συγκριτικά τι έγινε στην ιταλική χερσόνησο σχετικά με τις μεταφράσεις των Λατίνων κλασικών συγγραφέων στη διαμορφούμενη καθομιλουμένη ιταλική γλώσσα. Μια σημαντική καμπή με αυτή την έννοια σημειώθηκε τον 13ο αιώνα, και ιδίως μετά την *Commedia* του Δάντη. Με τη νέα γλωσσική προοπτική που ανατέθηκε στην καθομιλουμένη γλώσσα και τον καθοδηγητικό ρόλο που δόθηκε στον Βιργίλιο μέσα στην *Κόλαση* και το *Καθαρτήριο*, αναπτύχθηκε μια σημαντική δραστηριότητα μεταφράσεων από τα λατινικά στη καθομιλουμένη γλώσσα.

Μερικά μόνο παραδείγματα τέτοιων «volgarizzamenti». Ο Brunetto Latini θα ωθήσει την αναβίωση του Κικέρωνα μεταφράζοντας λόγους του ήδη από τον 13ο αιώνα. Η πρώτη απόδοση της *Αινειάδας* πιστώνεται στον Ciampolo Ugurgieri από τη Σιένα στις αρχές του 14ου αιώνα. Η πρώτη πλήρης μετάφραση των Μεταμορφώσεων του Οβιδίου δημοσιεύθηκε στα ιταλικά από τον Lodovico Dolce το 1553. Ο Dolce μετέφρασε και τις τραγωδίες του Σενέκα το 1560. Η πιο καλλιτεχνική μετάφραση της *Αινειάδας* έγινε από τον ποιητή και ουμανιστή Annibale Caro το 1581 – μια μετάφραση που έμεινε φημισμένη για αιώνες.⁶ Νωρίς μάλιστα ο Leonardo Bruni θα συγγράφει και θεωρητικό έργο περί της μεταφράσεως των αρχαίων κλασικών συγγραφέων (*De interpretatione recta*, ca 1420).

Ο 16ος αιώνας είναι περίοδος μεγάλων συζητήσεων στην Ιταλία για το ποια καθομιλουμένη γλώσσα (vernacolo) θα χρησιμοποιηθεί ώστε να καθιερωθεί ως μια υπερτοπική κοινή γλώσσα. Τούτο οδήγησε επίσης σε έναν σύνθετο προβληματισμό σχετικά με τη χρήση της γλώσσας στις μεταφράσεις από αρχαία κείμενα (ελληνικά και λατινικά). Επίκεντρο υπήρξε η Βενετία (Pietro Bembo, Gian Giorgio Trissino, Andrea Calmo, Sebastiano Fausto).

3. Για τη σχέση μεταξύ ελληνικών και λατινικών κατά τον Μεσαίωνα και την Αναγέννηση βλ. Berschin (1998)· Saladin (2020).

4. Panofsky (1960) 108-113.

5. Βλ. Hunger (1992) 369. Ωστόσο, ο Μιχαήλ Ψελλός (11ος αι.) συνέταξε μια παράφραση της *Ιλιάδας* σε πεζό λόγο.

6. Βλ. το σχετικό κεφάλαιο του Highet (1988) 168-196· αναλυτικά Maggini (1952)· Guthmüller (1981)· Folena (1991)· Zaggia (2009).

Καθόλου τυχαίο δεν είναι ότι εκεί και τότε εμφανίζονται οι πρώτες μεταφράσεις αρχαίων ελληνικών έργων σε δημόδη νεοελληνική γλώσσα. Όλες προέρχονται από Επτανήσιους λογίους και πυκνώνονται στο δεύτερο τέταρτο του 16ου αιώνα.

Το 1526 ο –εκ Ζακύνθου μάλλον– Νικόλαος Λουκάνης δημοσιεύει στη Βενετία μια παράφραση της *Ιλιάδας* «εις κοινήν γλώσσαν». Πρόκειται για μια συντετμημένη νεοελληνική απόδοση του ομηρικού έπους σε ζεύγη τροχαϊκών οκτασυλλάβων που, ως σημειωθεί, συνιστά την πρώτη απόδοση της *Ιλιάδας* που τυπώνεται σε νεότερη γλώσσα. Το λογοτεχνικό πρότυπο του Λουκάνη ήταν μια παλιότερη (από τον 14ο αιώνα) παράφραση της *Ιλιάδας* του Κωνσταντίνου Ερμονιακού, στιχουργού που δρούσε στην Αυλή του Δεσπότη της Ηπείρου.⁷ Ο Λουκάνης ήταν ένας από τους πρώτους μαθητές που είχαν επιλεγεί από τον Μάρκο Μουσούρο να φοιτήσουν στο Ελληνικό Γυμνάσιο της Ρώμης ιδρυμένο από τον Πάπα Λέοντα Ι'.⁸

Λίγα χρόνια κατόπιν (1539;) ο Δημήτριος Ζήνος από τη Ζάκυνθο συντάσσει μια παράφραση της *Βατραχομουμαχίας* σε ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους στίχους.⁹ Το 1543 ο Κερκυραίος Ανδρόνικος Νούκιος κάνει την πρώτη πεζή μετάφραση μιας συλλογής 150 μύθων του Αισώπου. Το βιβλίο ανατυπώθηκε πολλές φορές και αποτέλεσε δημοφιλές λαϊκό ανάγνωσμα την περίοδο της Τουρκοκρατίας.¹⁰ Την επόμενη χρονιά, το 1544, ο Νικόλαος Σοφιανός, κι αυτός παλιός μαθητής του Ελληνικού Γυμνασίου Ρώμης, δημοσιεύει μια μετάφραση του *Περί παιδων άγωγής* του Πλουτάρχου υπό τον τίτλο *Παιδαγωγός*. Στον πρόλογό του ο Σοφιανός εν είδει μανιφέστου διατυπώνει την ιδέα ότι οι μεταφράσεις στην καθομιλουμένη είναι εργαλείο για την πνευματική ανύψωση του έλεεινου γένους. Το βιβλίο αυτό φαίνεται πως δεν είχε επιτυχία, καθώς δεν ανατυπώθηκε ποτέ, ενώ μια *Γραμματική της Ελληνικής Κοινής* που έγραψε έμεινε αδημοσίευτη έως τον 19ο αιώνα.¹¹

Οι απόπειρες αυτές ενταγμένες στο ουμανιστικό πνευματικό περιβάλλον της μητρόπολης Βενετίας και των άλλων ιταλικών πόλεων, και πιο συγκεκριμένα στο αίτημα για εκλαΐκευση της αρχαίας κλασικής γραμματείας, δεν είχαν συνέχεια και δεν κατάφεραν να δημιουργήσουν μια σταθερή παράδοση. Ήταν μια φανέρωση της «αναμικτής νεοελληνικής Αναγέννησης», όπως την ονόμασε ο Αλέξης Πολίτης.¹²

7. Για το έργο του Ερμονιακού, πρόχειρα Beck (1988) 265-267.

8. Για την *Ιλιάδα* του Λουκάνη πιο πρόσφατη είναι η μελέτη της Dourou (2019).

9. Δημοσιεύθηκε αργότερα στην *Turcograecia* του Crusius (1584). Βλ. Carpinato (2006) 49-78· της ίδιας (2019) 175-194.

10. Παράσoglou (1993).

11. Βλ. Μελετιάδης (2006)· Στάικος (2017) 236-244. Συνολικά για τις μεταφραστικές προσπάθειες από αρχαία κείμενα στην ομιλούμενη Ελληνική κατά τον 16ο αιώνα, βλ. Κακουλίδη-Πάνου/Καραντζόλα/Τικτοπούλου (2023) 201-215.

12. Πολίτης (2000) 143-150.

Η ενσωμάτωση του κλασικού υλικού λοιπόν στη νεοελληνική λογοτεχνική παραγωγή δεν λειτούργησε προωθητικά, ούτε στον βενετικό ούτε στον ελλαδικό χώρο· το μπόλι δεν έπιασε, προφανώς γιατί ο κορμός δεν διέθετε επαρκείς χυμούς.¹³

Ένας ακόμη λόγος που δεν βοήθησε στο να ριζώσει στην κοινή συνείδηση των Ελλήνων το αίτημα για μετάφραση της αρχαιοελληνικής γραμματείας είναι η απουσία μιας κοινά αποδεκτής Αγίας Γραφής μεταφρασμένης στην καθομιλουμένη γλώσσα. Στη νεότερη Ελλάδα δεν έχουμε νεοελληνική Βίβλο!¹⁴

Η πρώτη έντυπη μετάφραση της Βίβλου από τη λατινική Βουλγκάτα στην ιταλική καθομιλουμένη από τον Βενεδικτίνο Nicolò Malermi εκδόθηκε στη Βενετία το 1471 και έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τους καθολικούς. Είναι γνωστή η επίδραση που άσκησε η μετάφραση της Βίβλου στα γερμανικά από τον Λούθηρο (1522 η Καινή Διαθήκη και 1534 ολόκληρη η Βίβλος). Ο Βασιλιάς Ιάκωβος, μόλις διαδέχτηκε την Ελισάβετ Α΄ ερχόμενος από τον θρόνο της Σκωτίας, παρήγγειλε τη μετάφραση της Βίβλου, τη λεγόμενη King James Version, έτσι ώστε Άγγλοι, Σκώτοι, Ουαλοί και Ιρλανδοί να ακούν κάθε Κυριακή ένα πρότυπο αγγλικής γλώσσας στις εκκλησίες. Αργότερα στη Γαλλία η Βίβλος του Port-Royal σε μετάφραση του De Sacy (1667-1696) θεωρήθηκε ένα αριστούργημα του γαλλικού λογοτεχνικού κλασικισμού.

Και στην ελληνική Ανατολή πήγε να γίνει κάτι ανάλογο. Ο ιερομόναχος Μάξιμος Καλλιουπολίτης μετέφρασε την Καινή Διαθήκη *εις άπλην διάλεκτον* (Γενεύη 1638) με τη συγκατάθεση του μεταρρυθμιστή Πατριάρχη Κύριλλου Λούκαρι. Η μετάφραση όμως προκάλεσε αντιδράσεις, πολεμήθηκε ως αιρετική και καταδικάστηκε από τη Σύνοδο των Ιεροσολύμων.¹⁵

Στους χρόνους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού το ζήτημα της γλώσσας ήταν κομβικό για τη συγκρότηση εθνικής αυτοσυνειδησίας. Το μεγάλο επιχείρημα του Herder είχε εμπεδωθεί: «Γιατί κάθε λαός είναι λαός· έχει την εθνική του παιδεία, όπως και τη γλώσσα του» (Denn jedes Volk ist Volk; es hat seine Nationalbildung wie seine Sprache).¹⁶

Το θέμα που μας απασχολεί ενεπλάκη στο οξύ ζήτημα για το ποια πρέπει να είναι η εθνική γλώσσα των Ελλήνων: δημώδης ή αρχαϊζουσα;

Για το πώς θα έπρεπε να μεταγλωττιστεί ένα μνημειώδες έργο της κλασικής γραμματείας κατά την ακραία συντηρητική θέση, είναι ενδεικτική η μετάφραση

13. Πολίτης (2000) 150.

14. Βλ. όσα ενδιαφέροντα λέει ο Ζουμπουλάκης (2020) 562-567.

15. Βλ. Μανούσας (1986).

16. Herder (2013) 186. Πβ. Kemiläinen (1964) 42 και Anderson (1997) 111-112. Για την επίδραση που άσκησε ο Herder στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό, βλ. Δημαράς (1985) 283-299. Για τη σημασία της γλώσσας στη συγκρότηση της εθνικής συνείδησης βλ. inter multos Anderson (1997) 111-132.

της *Αινειάδας* από τον Ευγένιο Βούλγαρη. Ο Κερκυραίος λόγιος, ο πιο αυθεντικός εκφραστής του αρχαϊσμού, όταν πια έχει γίνει Αρχιεπίσκοπος Χερσώνος, μεταφράζει και τυπώνει στη Ρωσία (1791-92) το ρωμαϊκό έπος *έν ήρωικῷ τῷ μέτρῳ*, δηλαδή σε δακτυλικούς εξαμέτρους και διάλεκτο ομηρική.

Η περίοδος του Διαφωτισμού και ολόκληρος ο 19ος αιώνας είναι η χρυσή εποχή των κλασικών σπουδών, με πρωτοκαθεδρία της γερμανικής αρχαιογνωστικής επιστήμης (Altertumswissenschaft). Και παρόλο που η κριτική του κειμένου (Textkritik) και η έρευνα των πηγών (Quellenforschung) θεωρούνται τα άγια έργα της κλασικής φιλολογίας, μια πληθώρα μεταφράσεων και σχολιασμένων εκδόσεων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων δημοσιεύεται στις μεγάλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Για να σταθούμε σε ένα μόνο παράδειγμα: Γενιές Γερμανών μαθαίνουν και αγαπούν τον Όμηρο από τις μεταφράσεις του Voß – από τον Γκαίτε έως τα παιδιά του σχολείου. Στην Ελλάδα κάτι ανάλογο δεν έμελλε να συμβεί! Ο 19ος αιώνας υπήρξε ένας σχεδόν χαμένος χρόνος στο πεδίο αυτό.

Κατ' αρχάς το ιδεολογικό πλαίσιο συγκρότησης του έθνους που ήθελε να ιδρύσει κράτος ευνοούσε την αδιαμεσολάβητη ιστορική σύναψη με το προγονικό κλέος. Σε αυτή τη συνθήκη η γλώσσα ήταν ο κατ' εξοχήν αγωγός διασύνδεσης του καταφρονεμένου παρόντος προς το ένδοξο παρελθόν. Ας επικαλεστώ εδώ έναν ιστορικό. Γράφει ο Αντώνης Λιάκος:

Εφόσον η γλώσσα μπορούσε να αναχθεί στη μορφή που απέκτησε κατά την αρχαιότητα, το έθνος επίσης μπορούσε να αποκτήσει μια ιστορία η οποία να αναγάγει τη συγκρότησή του στην αρχαιότητα. Και αντίστροφα: εφόσον η ιστορία του έθνους αναγόταν στην αρχαιότητα, τότε η μορφή της γλώσσας που το έθνος όφειλε να υιοθετήσει έπρεπε να αναχθεί στην αρχαιότητα. Υπάρχει εδώ μια αδιόρατη αλλά θεμελιώδης μετατόπιση από το είναι στο δέον.¹⁷

Στις αρχές του 19ου αιώνα ο Αδαμάντιος Κοραής ξεκινά στο Παρίσι το μεγάλο εγχείρημα της έκδοσης αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Και στις τρεις εκδοτικές σειρές του, την *Ελληνική Βιβλιοθήκη*, τα *Πάρεργα* και τις ανεξάρτητες εκδόσεις, εφοδιάζει το αρχαίο κείμενο με *Προλεγόμενα* και *Αυτοσχέδιους στοχασμούς*, στους οποίους καταδικάζει τη γραμματική τυπολατρία και τη στειρότητα στη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας.¹⁸ Θέλει να καταστήσει τους κλασικούς συγγραφείς ζωντανούς και τις ιδέες τους λυσιτελείς στις σύγχρονες ανάγκες του γένους. Το καλύτερο ίσως παράδειγμα είναι η επιλογή του το 1821 να εκδώσει τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη. Στην έκδοση προτάσσει μακριά

17. Λιάκος (2001) 965. Για τις δεσμεύσεις που επέβαλαν οι ιδεολογικές ανάγκες συγκρότησης του υπό ίδρυση ή νεότευκτου ελληνικού κράτους στις κλασικές σπουδές του 19ου αιώνα βλ. Ματθαίου (2021) 86-98. Σε όσα ακολουθούν εδώ αξιοποιώ υλικό από το εισαγωγικό κεφάλαιο Βερτουδάκης/Παπαθωμάς (2021) 17-23.

18. Βλ. Κοραής (1984-1995).

Προλεγόμενα δίκην πολιτικών παραινήσεων.¹⁹ Θεωρεί ότι αυτή είναι η συμβολή του στην Επανάσταση και στη διοίκηση του ιδρυθησόμενου ελληνικού κράτους. Ωστόσο, ο Κοραΐς, ενώ επιδίδεται σε διορθώσεις και κριτικές παρατηρήσεις, δεν συνοδεύει τις εκδόσεις του με μετάφραση. Ξέρουμε από τα κατάλοιπά του ότι ο ίδιος δοκίμαζε επί μακρόν να μεταφράσει Ηρόδοτο αλλά ποτέ δεν τον εξέδωσε.²⁰ Καταλήγει εντέλει στη θέση ότι οι Έλληνες πρέπει να διαβάζουν τους Αρχαίους στο πρωτότυπο.²¹

Από την άλλη πλευρά ο κυριότερος εκπρόσωπος της αντικοραϊκής παράταξης, ο κληρικός Νεόφυτος Δούκας, είναι άλλης κοπής εκδότης: ελληνοκεντρικής παιδείας, χωρίς τη γνώση ξένων γλωσσών, δεν φιλοδοξεί να πραγματοποιήσει κριτικές εκδόσεις ευρωπαϊκού επιπέδου αλλά περισσότερο χρηστικές για τη διδασκαλία των ελληνοπαίδων. Σε ορισμένες περιπτώσεις συνοδεύει το κείμενο εκτός από σχόλια και από παράφρασιν σε αρχαίζουσα γλώσσα. Στην κατηγορία αυτή υπάγονται οι εκδόσεις του Θουκυδίδη (1805-06),²² του Σοφοκλή και του Ευριπίδη (1834), των ομηρικών επών (1835), του Αισχύλου (1839), του Πινδάρου (1842).²³

Μια πολύ αξιόλογη προσπάθεια που αξίζει να διακριθεί στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα είναι η μετάφραση του Ηροδότου από τον Κωνσταντινουπολίτη Α. Ραδινό (1836), ο οποίος μάλιστα στον Πρόλογό του κάνει πολύ ενδιαφέροντα και προχωρημένα σχόλια για τη διάδοση της αξίας της αρχαίας γραμματείας μέσω μεταφράσεων. Ο Δημήτρης Μαρωνίτης που σχολιάζει και μεταφράζει Ηρόδοτο τη δεκαετία του 1960 μόνο καλά λόγια επιδαφιλεύει για τη μετάφρασή του.²⁴ «Αισθαντικό μεταφραστή» τον ονομάζει στην αφιέρωσή του.

Πολύ γρήγορα μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους ενσκήπτει ο κεραυνός του Fallmerayer και από τη δεκαετία του 1840 εδραιώνεται ως κύρια ιδεολογία του νεότευκτου βασιλείου η Μεγάλη Ιδέα. Η ιδεολογική θέση ότι οι νεότεροι Έλληνες είναι κατά μία αδιάσπαστη ιστορική συνέχεια απόγονοι των ευκλεών αρχαίων προγόνων μετασχηματίζεται σε διεκδικητικό αίτημα εδαφικής επέκτασης του νεότερου κράτους στα όρια του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Η συνθήκη αυτή ωθεί την κοραϊκή καθαρεύουσα σε όλο και μεγαλύτερο εξαρχαϊσμό, με άκρον άωτον τον κοντισμό. Εξυπακούεται ότι το έδαφος για μεταφραστικό έργο δεν είναι λιπαρό. Επικρατεί μια παραδοσιοκρατική, οιονεί ιεροκρατική αντίληψη υπέρ του πρωτοτύπου κειμένου. Ο Ιωάννης Συκουτρής κάνοντας μια σύντομη ανασκόπηση της εκδοτικής ιστορίας προ του Συμποσίου σημειώνει το 1935:

19. Κοραΐς (1984-1995) Β' 601-746.

20. Μαρωνίτης (1964) 347· Κυρτάτας (2002) 108.

21. Αναλυτικά το εκδοτικό έργο του Κοραΐ καταγράφει ο Καλοσπύρος (2006) 12-23. Βλ. Henderson (1994) 201-221.

22. Βλ. Χαριλάου (1998).

23. Για το έργο του Νεόφυτου Δούκα βλ. τη μονογραφία του Χαριλάου (2002).

24. Μαρωνίτης (1964) 347-348.

Μὲ τὸ κῦμα τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, τὸ ὁποῖον κατακλύζει τὴν ὅλην πνευματικὴν ζωὴν τοῦ Ἑθνους ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19. αἰῶνος, ἀκόμη καὶ ἔνεκα τῆς ἰδρύσεως πολλῶν γυμνασίων ποὺ διαδίδουν εὐρύτερον τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας γλώσσης, δημιουργεῖται βαθμηδὸν ἡ πεποίθησις μετὰξὺ τῶν φιλόλογων –πεποίθησις ποὺ δὲν ἔλειψεν ἀκόμη πλήρως– ὅτι μετάφρασις ἀρχαίου ἔργου ὅχι μόνον εἶναι κάτι περιττόν, ἀλλ’ ἀποτελεῖ καὶ βεβήλωσιν τῆς ἱερᾶς παραδόσεως τὴν ὁποίαν ὁ φιλόλογος τοῦλάχιστον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ διαπράξῃ.²⁵

Δεν εἶναι τυχαίον ὅτι τὸ μείζον μεταφραστικὸ ἐπίτευγμα τῆς περιόδου, ἡ *Οδύσσεια* καὶ ἡ *Ιλιάδα* τοῦ Ιάκωβου Πολυλά, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰδιαίτηρη πολιτισμικὴ ἐπικράτεια τῆς Εἰπανήσου καὶ ἀπὸ ἓναν κριτικόν, ὄχι φιλόλογον.²⁶

Ἡ πιο ἀξιόλογη καὶ συστηματικὴ προσπάθεια –ομαδικὴ πλέον καὶ ὄχι ατομικὴ– γιὰ τὴν ἐκδόση ἀρχαίων συγγραφέων μετὰ τὴν ἰδρυση τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν εἶναι ἡ *Ζωγράφειος Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη* τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου (15 τόμοι ἀπὸ τὸ 1887 ὡς τὸ 1913). Οἱ καθηγητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀθηνῆσι, τοῦ –μοναδικοῦ τότε– ἐθνικοῦ πανεπιστημίου τῆς χώρας, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβαν ἐκδοτικὸν ἔργο στὴ σειρά αὐτὴ καὶ θὰ μπορούσαν –ἢ θὰ ὀφείλαν– νὰ παίξουν τὸν ρόλον τοῦ ἀγωγοῦ μετακένωσης τῆς ἀρχαιοελληνικῆς λογοτεχνίας πρὸς τὸ σύγχρονον παρόν μετὰφράσεις σε καθομιλουμένη γλῶσσα, δὲν τὸ τόλμησαν. Ἐκδόσεις ὅπως ἐκεῖνες τοῦ Δημητρίου Χ. Σεμιτέλου (Σοφοκλέους, *Ἀντιγόνη*, 1887), ἀκόμη καὶ τοῦ σπουδαίου φιλόλογου καὶ δραματοῦργοῦ Δημητρίου Ν. Βερναρδάκη (*Εὐριπίδου, Δράματα*, 1888-1903), ὁ ὁποῖος εἶχε ἀντιταχθεῖ σφοδρὰ στὸ πνεῦμα τοῦ νεο-αττικισμοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Κόντου, περιελάμβαναν ἀναλυτικὰ σχόλια ἀλλὰ ὄχι μετάφραση. Χωρὶς μετάφραση ἦταν καὶ οἱ πολὺ πιο πρόχειρες ἐκδόσεις τοῦ Γεωργίου Μιστριώτη.

Ὡστόσο, δὲν πρέπει νὰ νομισθεῖ ὅτι δὲν γίνονταν καθόλου μετὰφράσεις κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα. Ἐάν κάποιος φυλλομετρήσῃ τὴ βιβλιογραφία τοῦ Φίλιππου Ηλίου ἢ τὸ βιβλίον τῶν Οἰκονόμου / Ἀγγελινάρα γιὰ τὶς μετὰφράσεις ποιητικῶν ἔργων, θὰ βρεῖ οὐκ ὀλίγες.²⁷ Εἶναι ὠστόσο σποραδικές καὶ οἱ πλείστες σε γλωσσικὴ μορφή ποὺ δὲν ἐνθάρρυναν ἓνα εὐρύτερον ἀναγνωστικὸ κοινόν.

Τὸ πόσον ἡ ιδεολογικὴ φόρτιση μπορούσε νὰ μετατρέψῃ τὸ θέμα τῆς μετάφρασης ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀκόμη καὶ σε πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν ζήτημα φάνηκε στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Μετὰ τὴν ταπείνωσιν τοῦ 1897, τὴν ἀγωνίαν γιὰ τὸ Κρητικὸν Ζήτημα, τὴν ἐξάρσιν τῶν ἐθνικισμῶν στὴ Μακεδονία καὶ τὴ φοβία τοῦ Πανσλαβισμοῦ, διαμορφώθηκε ἓνα ἐξαιρετικὰ ευερέθιστο κοι-

25. Συκουτρῆς (1956) 385.

26. Γιὰ τὸ μεταφραστικὸν ἔργο τοῦ Εἰπανήσιου κριτικοῦ καὶ λογοτέχνη βλ. ἀναλυτικὰ, Πολυχρονάκης (2002) 301-337.

27. Ηλίου (1997-2016)· Ηλίου/Πολέμη (2006)· Οἰκονόμου/Ἀγγελινάρας (1979).